

درباره داستانی از پنجه تتره

محمد تقی راشد محصل

کتاب پنجه تتره (Pañca.Tantra) هندی که در ادب فارسی بانام « کلبله ودمنه » شناخته است، مجموعه داستانی با ارزشی است که روایتی از آن در زمان انوشیروان ساسانی به ایران آورده شده است. انتقال نسخه‌ای از این کتاب به ایران و برگرداندن آن به زبان پهلوی رامقدمه‌ای، که به نام برزویه طبیب در کلیه ودمنه بهرامشاهی به قلم منشی چیره دست، نصرالله بن عبدالحمید منشی بازمانده است، بیان می‌کند. این برگردان را امروز دردست نداریم. ترجمه‌های سریانی و عربی که نزدیکترین روایت به این متن پهلوی هستند نیز با یکدیگر اختلاف دارند، اما مقایسه آنها با آنچه در کلیه ودمنه آمده است نشان می‌دهد که تصرف عبدالحمید منشی در اصل داستانها اندک است مگر بخشهایی که خود افزوده است. تجلی هنری و اندیشه ایرانی را در پوششهای ثانوی داستانها می‌توان دید. چنین به نظر می‌رسد که بخشی از آنچه کلیه ودمنه را ارزشی والا بخشیده و درجهان گسترده است، همین آرایشهای ملایم و هنرنماییهای منشیانه است. داستانی که در این گفتار بررسی شده، در ادب فارسی مشهور و تمثیلی است برای

خیالبافانی که از واقعیت‌ها دور افتاده و برنبوده‌ها تکیه کرده‌اند.

برای مقایسه صورت‌های مختلف داستان، نخست متن سنسکریت براساس متن ویراسته هرتل آوا نویسی شده است. از آنجا که در زبان سنسکریت صورت‌های ترکیبی فراوان و جدا کردن اجزاء ترکیب و شناخت آنها به سبب دگرگونی واجها دشوار است، یکبار دیگر صورت‌های ترکیبی از یکدیگر مجزا شده و تمام متن بر این پایه نیز آوا نویسی شده است. تجزیه و تحلیل دستوری متن بر اساس همین آوانویسی دوم است. نکته درخور یادآوری آنکه، اجزاء ترکیب در سنسکریت همه جا شناسه صرفی نمی‌پذیرند و در بیشتر صورت‌ها شناسه تنها در پایان ترکیب می‌آید. از این رو، در بررسی دستوری واژه‌ها همه جا تعیین حالت صرفی و یا شمار امکان ندارد. آخرین بخش این گفتار اختصاص به ترجمه متن سنسکریت و نقل و مقایسه آن با صورت‌های فارسی و نتیجه‌گیری دارد. شماره‌گذاری بندها در متن سنسکریت نیست و برای سهولت کار در آوانویسی افزوده شده است.

अनागतवर्ती शिवामसंभावां करोति सः । (१)

5

स एष पाण्डुरः शैते सोमशर्मपिता यथा ॥

कश्चिन्नगरे कश्चित्संभावरूपसो नाम ब्राह्मणः प्रतिपद्यति सः । तस्य भिषाकैः सक्तुभिर्भुक्तोर्वरितैर्घटैः परिपूरितः । ते च घटं नावदन्ति । एषस्तस्य तस्माद्यथात्सक्तुं विधाय सततमेकदृश्या तमवलोकयति । एष कदाचिद्वाचो सुप्रशिक्षयामास । चत्वारिपूर्यो इयं घटस्यावत्सक्तुभिर्वर्तते । तद्यदि दुर्मिषं भवति तद्नेन रूपकायां शतमुत्पद्यते । ततस्तेन मयावाद्यं यहीतवम् । ततः षण्मासिकप्रसववशात्ताम्नां घृष्टं भविष्यति । ततो ज्वाभिः प्रभूता मा यहीष्यामि गोभिर्महिषीर्महिषीभिर्वहवाः । वहवाप्रसवतः प्रभूता चाभा भविष्यन्ति । तेषां विक्रयात्प्रभूतं सुवर्णं भविष्यति । सुवर्णेन चतुःशतं गृहं संपद्यते । ततः कश्चिद्ब्राह्मणो मम गृहभागत्वात् प्राप्तवयस्कां रूपायां कन्यां दास्यति । 15 तत्सकाशात्पुत्रो मे भविष्यति । तस्याहं सोमशर्मैति नाम करिष्यामि । तत्संज्ञानुचलनयोस्य संजाते इह पुत्रात्वं गृहीत्वान्प्रशास्तायाः पृष्ठदेशे उपविष्टं स्रद्धधारयिष्यामि । अचान्तरे सोमशर्म मां दृष्ट्वा जनन्तुस्त्राह्मणानुप्रचलनपरो ज्वखुरासन्नवर्ती मत्सनीपमागमिष्यति । ततो इह ब्राह्मण्यो कोपापिष्टो भिषास्यामि । गृहात् तावद्दासकम् । सापि गृहकर्मव्ययतया स्रद्धार्चनं न श्रो- 20 ष्यति । ततो इह समुत्थाय तां पादप्रहारिण्यं तावयिष्यामि । एवं तेन ध्यानक्षितिं तथैव पादप्रहारो दत्तो यथा स घटो भवः । सक्तुभिः पाण्डुरतो यतः ।

اوانویسی متن سنسکریٹ

به خط لاتین

- 1– Kasmimścinnagare Kaścitsvabhāvakṛpano nāma brāhmanaḥ prativasati.
- 2– tasya bhikṣārjitaiḥ saktubhirbhuktorvari tairghataḥ paripūritaḥ.
- 3– taṁ ca ghaṭam nāgdante ṽalambya tasyadhastā tkḥtvām nidhaya satatamekadṛṣṭyā tamavalokayati.
- 4– atha kadācidrātrau suptaścintayāmāsa.
- 5– yatparipurṇo ṽyam ghaṭāvatsaktubhivavartate.
- 6– tadyadi durbhikṣaṁ bhavati tadanena rupakāṇaṁ śatamutpadyate.
- 7– tatastena mayājādvayaṁ grahītvayaṁ.
- 8– tataḥ ṣaṇmāsika prasavaśāttābhyāṁ yuthaṁ bhaviṣyati.
- 9– tato ṽjābhiḥ prabhūtā gā grahiṣyāmi gobhirmahiṣibhir vaḍavāḥ.
- 10– vaḍavāprasavataḥ Prabhūtā aśvā bhaviṣyanti.
- 11– teṣāṁ vikra yātprabhūtaṁ suvarṇaṁ bhaviṣyati.
- 12– suvarṇena catuḥ śalaṁ gr̥haṁ sampadyate.
- 13– tataḥ kaścibrāhmano mana gr̥hamāgatya Prāptavayaskāṁ rūpādyāṁ kanyāṁ dāsyati.
- 14– tatasakāśātpuro me bhaviṣyati.
- 15– tasyāhaṁ somaśarmeti nāme kariṣyāmi.
- 16– tattaṣmiṅjānucalanyage samjāte ṽhaṁ pustakaṁ gr̥hītvāśvaśālāyāḥ pṛṣṭhadeśa upaviṣṭastadavadhārayisyāmi.
- 17– atrāntare somaśarmā māṁ dṛṣṭvā jananyutsaṅyājānupracalanaparo ṽsvakhurāsannavartīmatasamīpamāgamisyati.
- 18– tato ṽhaṁ brāhmaṇīm kopaviṣṭo ṽbhidhāsyāmi.
- 19– gr̥hāṇa tāvadbālakam.
- 20– sāpi gr̥hakarmavyagratayāsmadvacanaṁ ma śroṣyati.
- 21– tato ṽhaṁ samutthāya pādaprahārena taḍayisyāmi.
- 22– evaṁ tena dhyānasthitena tathaiva pādaprahāro datto yathā sa ghato bhaganaḥ.
- 23– saktubhiḥ pāṇḍrurataṁ gataḥ. anāgatavatīm cintāmāsaṁbhāvayam karoti

yaḥ sa eva Pāṇḍuraḥ śete somaśarmapitā yathā.

آوا نویسی متن بدون صورتهای ترکیبی^۱

- 1– kasmimś cin magare kaś cit svabhāva kṛpanaḥ nāma brāhmaṇaḥ prati vasti.
- 2– tasya bhikṣā arjitaiḥ saktubhiḥ bhukta urvaritaiḥ gṛtaḥ paripūritaḥ.
- 3– taṁ ca ghaṭam nāgdante avalambya tasya adhastāt kṣtvām nidhaya satatam eka dṛṣṭyā tam ava lokayati.
- 4– atha kadācit rātrau suptaś cintayāmāsa
- 5– yat pari purnāḥ ayam ghatas ṭavat saktubhiḥ vartate.
- 6– tad yadi durbhik śam bhavati tad anena rupakānam śatam ut padyate.
- 7– tatas tena mayā ajā dvayam grahītvayam.
- 8– tataḥ śad māsika prasava vaśāt tābhyām yutham bhaviṣyati.
- 9– tataḥ ajābhiḥ prabhūtā gā grahīṣyāmi gobhiḥ mahiṣibhiḥ vaḍavāḥ.
- 10– vaḍavā prāvataḥ prabhūtā aśvā bhaviṣyanti.
- 11– teṣām vikrayāt prabhūtam suvarṇam bhaviṣyati.
- 12– suvarṇena catuḥ śalam gṛham sam padyate.
- 13– tataḥ kaścid brāhmaṇaḥ mana gṛham āgatyā prāpta vayaskām rūpa adyām kanyām dāsyati.
- 14– tat sakāśāt Putraḥ me bhaviṣyati.
- 15– tasya aham soma śarma iti nāme kaṣṣyāmi .
- 16– tat tasniḥ jānu calan yagye sam jāte aham pustakam gṛhitva aśva śālayān pṛṣṭhadeśa upa viṣtas tad ava dhārayiṣ yāmi.
- 17– atra antare somaśarmā mām dṛṣṭvā janani utasānyāt jānu pracalana

۱. زبان سنسکریت، مانند برخی دیگر از زبانهای هم خانواده خود، مفاهیم جدید را از طریق ترکیب بیان می کند و در صورتهای ترکیبی آواهای پایانی واژه ها بنا بر قواعدی خاص تغییر می کنند. این تغییرات اصولی دارد که در دستور زبان سنسکریت با عنوان saṁdhi (همکرد، در کنار هم نهاده) از آنها نام برده می شود. صورتهای ساده واژه ها در ترکیب گاه بدان حد تغییر می کنند که تشخیص صورت ساده آن بسیار دشوار است. از این رو آوانویسی متن به صورت ترکیبی و ساده سودمند است.

- paraḥ aśva khura āsanna varti mat samīpam ā-gamiṣyati.
 18- tataḥ ahaṁ brāhmaṇīm kopa ā-viṣṭaḥ abhi dhāsyāmi.
 19- grhāṇa tāvat bālakam.
 20- sā api gr̥ha karma vi agratyā asmat vacanaṁ na śroṣyati.
 21- tataḥ aham sam ut sthāyapāda prahārena taḍayiṣyāmi.
 22- evaṁ tena dhyāna sthitena tatha eva pāda prahāraḥ dattaḥ yathā sa ghataḥ bhaganah.
 23- saktubhiḥ Pāṇḍurataṁ gataḥ anā gatavatim cintāṁ asaṁbhāvayam karoti yaḥ sa eva pāṇḍuraḥ śete soma śarma pitā yathā.

تحلیل متن^۱

بند ۱:

«Kasmiṁś» : صورت ترکیبی (samdhi) برای Kasmin : نهادی (Nominative)، مفرد،
 خنثی از : ka «کسی که» .
 cin ← : cit .

«nagare» : دری (Locative)، مفرد، خنثی از : -nāgara «شهر» .
 kaś : نهادی، مفرد، مذکر از : -Ka «که» .
 cit : حرف ربط «و» .

svabhāva : اسم، مذکر «ویژگی، خصوصیت» .

«krpanaḥ» : نهادی، مفرد، خنثی از : -krpana «برگزیده» ترکیب:
 «krpanaḥ... kaś» بر روی هم نام خاص است.

۱. برای آنکه انطباق برگردان فارسی بامتن سنسکریت آسانتر باشد، صورت متن، جمله به جمله، ترجمه و واژه‌های آن، آنجا که لازم بوده، تحلیل آوایی شده است.

nāma : نهادی، مفرد، خنثی از: - nāman « نام ».
 brāhmanah: نهادی مفرد، خنثی از: - brahman « برهن ».
 Prativasti : فعل حال (درمعنی گذشته)، سوم شخص ، مفرد، گذرا (Active) از :
 Prati «پیشوند»؛ √vas « سکونت داشتن » ؛ ti شناسه.

بند ۲:

tasya. وابستگی (Genitive)، مفرد، مذکر از: tad ضمیر اشاره « این ».
 bhikṣā: اسم، مؤنث، «تقاضا، پرشش، گدایی».
 arjitaḥ: بایی (Imstrumental)، جمع، مؤنث از: - ar jita صفت مفعولی از :
 √arj «به دست آوردن ، حاصل کردن».
 saktubhir برای sa...bhih: بایی، جمع، مذکر از: - saktu «دانه، غله، خوراک حاصل از
 غله نامرغوب مانند بلغور».
 bhukta: «خوراک».
 urvaitair برای urvaitaḥ: بایی، جمع مذکر از: - urvaita «بازمانده».
 ghataḥ: نهادی، مفرد، مذکر از: - ghata « کوزه ، دیگ ، سبو».
 Paripūrītaḥ: نهادی، مفرد از: - pari purita: «پیشوند» و Purita صفت مفعولی
 از: √pr «پرکردن».

بند ۳:

tam: رای (Accusative) مفرد، مذکر از: tad «این» اینجا درحکم حرف تعریف است.
 nāgdante : دری، مفرد، مذکر از: - nāgdanta « دندان فیل ، عاج».

valambya صورت خطی برای -av...ya بنای مبنی (absolutive)^۱ از: vlamb «آویزان کردن، آویختن».

tasya: وابستگی، مفرد، مذکر از: tad.

adhastāt: قید «زیر، پایین».

khtvām: رای، مفرد، مونث از: -khtva «بستر، رختخواب».

nidhaya: بنای مبنی از: vdha «نشستن، قرارگرفتن».

satatam: قید «پیوسته، همیشه».

ekadṛṣṭyā: بایی، مفرد، مونث از: -ek... ti: vdṛṣ. «دیدن» با eka «چشم دوختن، نگریستن».

tam: رای، مفرد، مذکر از: tad «این».

ava lokayati: فعل، سوم شخص مفرد، حال، گذرا (Active) از: vlok «دیدن، نگاه کردن» و ava پیشوند.

بند ۴:

atha: «اکنون، پس».

kadācid: برای kadācit: «یکبار، شاید»

rātrau: دری، مفرد، مذکر از: rātri «شب»

suptaś: برای suptah: صفت مفعولی از vsvap «خفتن»

cintayāmāsa: فعل، سوم شخص مفرد، گذرا، نقلی (Perfect) از: v̄cint «اندیشیدن».

۱. بنای مبنی، باتوجه به کاربرد دستوری برای واژه Absolutive به کاررفته است. این بنا شناسه صرفی نمی‌گیرد و یک صورت ثابت دارد و با افزون شناسه -tvā; -ya; -tya - و بندرت -am - به پایان ریشه ساخته می‌شود. این صورت معمولاً با یک جمله پیروکه با حرف ربط «پس از آن» ... آغاز می‌گردد ترجمه می‌شود.

بند ۵:

yat: حرف ربط «اگر، هنگامی که».

paripurṇaḥ: نهادی، مفرد از: -a par... صفت نقلی^۱ از: √pr «پرکردن» و pari پیشوند.

ayam: نهادی، مفرد، مذکر از: idam «این».

ghatas: نهادی، مفرد، مذکر از: ghata «کوزه».

tāvāt: قید «طولانی، آن اندازه بزرگ، نخست».

vartate: فعل، سوم شخص مفرد، حال ناگذر (Middle): √vrt «گردیدن، چرخیدن».

بند ۶:

tad yadi: «پس اگر».

durbhikṣam: نهادی، مفرد، خنثی از: -durbhikṣa «خشکسالی، قحطی».

bhavati: فعل، حال، سوم شخص، مفرد، گذرا از: √bhū «بودن، شدن».

anena: بایی، مفرد، مذکر از: -a «این».

rupakāṇām: وابستگی، جمع، مذکر از: -rupaka «روپیه».

śatam: رای، مفرد، خنثی از: -śata «صد».

ut padyate: فعل، حال، سوم شخص، مفرد ناگذر از: √pad «رفتن» با ut پیشوند

«به دست آمدن، حاصل شدن».

بند ۷:

tatas: «آنگاه».

tena: بایی، مفرد، مذکر از: tad.

۱. صفت نقلی در برابر particip perfect passive آمده است. این صفتها معنی فاعلی ندارند و در قیاس با دستور زبان فارسی، مانند صفتهای مفعولی هستند که از فعلهای لازم ساخته می شوند.

- mayā: بایی، مفرد، مذکر برای ضمیر اول شخص «به وسیله من».
- tajā: اسم، مفرد، مونث «بز».
- dvayam: رای، مفرد، خنثی از: - dvaya «دو».
- grahītavayam: رای، مفرد از: - grahītavaya صفت الزامی^۱ vgrah «گرفتن، خریدن».

بند ۸:

- ṣad: عدد «شش».
- māsika: «ماه».
- prasava: اسم، مذکر «نوزاد».
- vaśāt: از، مفرد، مذکر از: vaś «نیرو» در سنسکریت جدید مانند پسواژه‌ای برای حالت ازی است.
- tābhyām: از، تثنیه، مذکر از: tad.
- yutham: نهادی، مفرد، خنثی از: - yutha «گله، رمه».
- braviṣyati: فعل آینده، سوم شخص، مفرد، گذرا از: vbhū «بودن، شدن».

بند ۹:

- prabhutā: رای، جمع از: - prabhuta «بسیار».
- gā: رای، جمع، مونث از: - go «گاو».
- mahiṣibhiḥ: رای، جمع، مونث از: - mahiṣī «گاو میش، ملکه گاوها».
- vaḍavāḥ: رای، جمع، مونث از: vaḍavā «مادیان».

۱. صفت الزامی در برابر Gerundive آمده است. این صفت معنی لزوم را می‌رساند و از افزودن شناسه -itya/-tya; -anīya; - tavya به پایان یکی از صورتهای سه گانه ریشه فعل ساخته می‌شوند.

بند ۱۰:

prasvataḥ: ازی، مفرد، خنثی از: prasva – «تولد».

ṛāśvā: رای، جمع، مذکر از: aśva – «اسب».

بند ۱۱:

teṣāṁ: وابستگی، جمع، مذکر از: tad.

vikrayāt: اسم، مذکر «فروش».

suvarṇaṁ: رای، مفرد، خنثی از – suvarṇa «طلا، زر» در اصل «دارای رنگ خوب»

بند ۱۲:

catuḥ: عدد «چهار».

śāla: اسم، مذکر «اتاق».

gṛhaṁ: نهادی، مفرد، خنثی از: gṛha – «سرای».

sam padyate: فعل، حال، مجهول، سوم شخص مفرد از: vpad «افتادن» با پیشوند sam «به دست آمدن».

بند ۱۳:

kaścid: «هنگامی که، زمانی که»

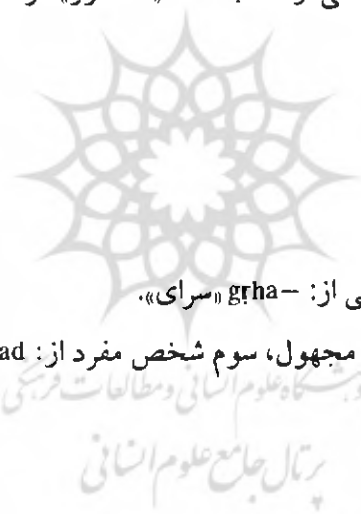
āgatyā: بنای مبنی از: vgam «آمدن»

prāpta: صفت مفعولی از: vrap رسیدن و pra پیشوند.

vayaskāṁ: از vayas: اسم، خنثی «سن ازدواج دختر» و kā پسوند نشان دهنده ترکیب

اضافی.

rūpa: اسم، خنثی «تن، زیبایی».

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

adyām: رای، مفرد از: - adya «رسیده».

kanyām: رای، مفرد، مونث از: - kanyā «کنیز، دوشیزه».

dāsyati: فعل، آینده، سوم شخص، مفرد گذرا از: - √dā «دادن».

بند ۱۴:

sakāśāt از، مفرد، مذکر از: - sakāśa «نزدیکی» با حرف ربط tat «از او».

putraḥ: نهادی، مفرد، مذکر از: - putra «پسر، پور».

me: ضمیر شخصی، اول شخص، وابستگی و برای.

بند ۱۵:

aham: ضمیر شخصی، اول شخص نهادی، مفرد

somāśarma نام خاص دراصل «آن که نگهدارنده او ماه است».

iti «عبارت است از، چنین است».

kariṣyāmi: فعل، آینده، اول شخص، مفرد، گذرا از: - √kar «کردن، انجام دادن».

بند ۱۶:

tasmiñ: در، مفرد مذکر از: - tad.

jānu: اسم، خشی «زانو».

xalan: اسم، خشی «حرکت، رفتن بر روی پا، تاب خوردن».

yagyē: در، مفرد از: - yaga «توانا» از: ریشه √yuj «بستن».

sañ jāte: صفت معفولی، در، مفرد، مذکر از: - √jan «زادن» و پیشوند sañ.

Pustakam: رای، مفرد، خشی از - Pustaka «پوست، کتاب» واژه دخیل از فارسی است.

grhītva: بنای مبنی از √grh «گرفتن».

sālāyāh: وابستگی مفرد، مونث از - sālā «اصطبل».

pr̥ṣṭhadeśa: «سمت عقب، پشت».

viṣṭas: صفت مفعولی نقلی، نهادی، مفرد از: vīṣ «داخل شدن» با پیشوند upa «نشستن».
 dhārayiṣyāmi: فعل، آینده، اول شخص، مفرد، گذرا از vdhar «داشتن، نگهداشتن» با
 پیشوند ava «شنیدن، شناختن، آموختن»

بند ۱۷:

atra: دری، مفرد از: a- «این جا».

antare: قید دراصل دری مفرد از: antara «اندر، در».

dr̥ṣtvā: بنای مبنی از: vdr̥ṣ «دیدن».

janani: اسم، مونث «مادر» از: vjan «زادن».

utasañya: دری، مفرد، مذکر از: utasañya «آغوش».

jānu: اسم، خنثی (بندرت به صورت مذکر نیز به کار رفته است)، «زانو».

pracalana: اسم، خنثی «گهواره، تاب».

paraḥ: نهادی، مفرد از: para «پیشوندی است که در پایان ترکیب به معنی مشتاق بر،

آرزومند به ...» است

āsanna: اسم خنثی «نزدیکی» از: پیشوند ā و vsad «نشستن».

mat: ضمیر شخصی اول شخص، مفرد، ازی (فقط در ترکیبها می آید)

samīpa: رای، مفرد، خنثی از: samīpa «نزدیک، نزد».

āgamīṣyati: فعل، آینده، سوم شخص، مفرد، گذرا از: vgam «آمدن» و پیشوند ā.

بند ۱۸:

kopa: اسم، مذکر «خشم».

āviṣṭaḥ: نهادی، مفرد از: āviṣṭa- صفت مفعولی از: vīṣ «داخل شدن» باواژه kopa

«پراز خشم، خشمگین».

abhidhāsyāmi: فعل آینده، اول شخص، مفرد، گذرا از: $\sqrt{dhā}$ «گذاشتن، قراردادن» با پیشوند abhi «گفتگو کردن، مذاکره کردن، گفتن».

بند ۱۹:

gṛhāna: فعل امر، مفرد، دوم شخص، گذرا از: $\sqrt{gṛh}$ «گرفتن».
bālakam: رای، مفرد، مذکر از: bālaka – «بچه، کودک».

بند ۲۰:

sā: ضمیر شخصی، سوم شخص، مفرد، مونث، نهادی «او».

api: «اما، هم چنین».

gṛha: اسم، مذکر «خانه».

karma: اسم، خنثی «کار»

viagratyā: یایی، مفرد، مونث «اشتغال».

asmat: ضمیر شخصی، اول شخص، جمع، وابستگی «ما».

ma: علامت نفی

sroṣyati: فعل، آینده، سوم شخص مفرد، گذرا از: \sqrt{sru} «شنیدن».

بند ۲۱:

sam ut sthāya: بنای مبنی از: $\sqrt{sthā}$ «ایستادن» با پیشوند sam و ut.

pāda: اسم، مذکر «پا»

prahārena: یایی مفرد، مذکر از: parahāra «ضربه».

tadaṣyāmi: فعل آینده، اول شخص، مفرد، گذرا از: \sqrt{tad} «زدن».

بند ۲۲:

- dhayāna: اسم ، خنتی «اندیشه» .
 sthitena: بایی، مفرد، مذکر از: -sthita صفت مفعولی از: √sthā «ایستادن» .
 dattaḥ: نهادی، مفرد، مذکر از: -datta صفت مفعولی از: √dā «دادن» .
 sa: ضمیر شخصی، سوم شخص ، مفرد، نهادی «او» .
 bhagnaḥ: نهادی، مفرد، مذکر از: -bhagna از: √bhañj «شکستن» .

بند ۲۳:

- pāṇḍurataṃ: نهادی ، مفرد از: -pāṇḍura «سفید»
 anā: نشانه نفی .
 gatavatīm: رای، مفرد از: -gatavati «آمده» صفت از: √gam «آمدن» .
 asaṃbhāvayam: رای مفرد از: -asaṃbhāvaya «برآورده نشدنی» .
 karoti: فعل حال، سوم شخص ، مفرد، گذرا از: √kar «انجام دادن» .
 śete: فعل حال ، سوم شخص ، مفرد، گذرا از: √śi «قرار دادن ، خوابیدن» .

برگردان متن سنسکریت به فارسی

در شهری ، برهنی به نام «سوباو کرپنه» زندگی می کرد. او با بازمانده، خوراک کوزه ای با آرد گدایی پر کرده و آن را برعاجی آویخته > و < بستر خویش را در زیر آن نهاده بود و پیوسته بدن چشم می دوخت . یک بار در هنگام خواب اندیشید: اکنون که این کوزه با آرد پر شد، هرگاه خشکسالی پیش آید با این ، صد روپیه به دست می آید و با آن جفتی بز می خرم و این جفت هر ششماه می زاینند و رومه ای می شوند، پس با آنها گاوان بسیار و با

گاوها، گاومیش و با گاومیش، مادیانها خواهم خرید و از فروش آنها زر بسیار به دست خواهد آمد و با آن زر، سرایی با چهار خانه خواهم خرید و آن گاه است که برهمنی به سرایم خواهد آمد و دختر جوان و بسیار زیبایش را به من خواهد داد و از او برایم پسری خواهد بود که او را «سومه شرمه» نام خواهم گذاشت و هنگامی که به رفتن با زانو توانا شود، من کتابی برگیرم و در پشت اصطبل اسب آن را بخوانم، «سومه شرمه» که اکنون بر حرکت روی زانوان مشتاق است، نزدیکی اصطبل اسب آید و از دامان مادر به سوی من آید، پس من خشمگین زن برهمن (= همسر) را خواهم گفت: بگیر این کودک را! اما اگر او (= زن برهمن) به سبب خانه داری سخن ما را نشنود، برخواهم خاست و او را با یا ضربه ای خواهم زد. غرق در این اندیشه «برهمن» با پا ضربه ای نواخت و کوزه شکست و برهمن با آردها سفید شد.

آن که به چیزی برآورده نشدنی در آینده بیندیشد، او مانند پدر «سومه شرمه» سفید می شود.

متن کلیله و دمنه بهرام شاهی^۱

پارسا مردی بود و در جوار او بازرگانی بود که شهدو روغن فروختی و هر روز با ممداد قدری از بضاعت خویش برای قوت او بفرستادی، چیزی از آن به کار بردی و باقی در سبونی می کردی و در طرفی از خانه می آویخت، به آهستگی سبوی پر شد. یک روزی در آن می نگریست اندیشید که: اگر این شهد و روغن به ده درم بتوانم فروخت از آن پنج سرگوسفند خرم، هر ماهی پنج بزایند و از نتایج ایشان رمها سازم و مرابدان استظهاری تمام باشد، اسباب خویش ساخته گردانم و زنی از خاندان بخوام. لاشک پسری آید نام نیکوش نهم و علم و ادب در آموزم. چون یال برکشد، اگر تمردی نماید بدین عصا ادب

۱. نصرالله منشی ابوالمعالی (۱۳۶۱) کلیله و دمنه، تصحیح و توضیح مجتبی مینوی طهرانی، ج ۷- دانشگاه تهران صص ۲۶۲-۲۶۳

فرمایم . این فکرت چنان قوی شد و این اندیشه چنان مستولی گشت که ناگاه عصا برگرفت و از سر غفلت برسبوی زد. در حال بشکست و شهد و روغن تمام بروی او فرو دوید و این مثل بدن آوردم، تا بدانی که افتتاح سخن بی اتقان تمام و یقین صادق از عیبی خالی نباشد و خاتمت آن به ندامت کشد.

داستان برهمن خیالباف^۱

... هر که به پیشامدهای به وقوع ناپیوسته بیندیشد به سرنوشت پدر دچار خواهد شد که سرتاپای از آرد سفیدگشته و درروی زمین غلتید. دیو شرما پرسید: «چگونه است آن داستان؟» زن پاسخ داد:

برهمن زاده دانشمندی در شهری می زیست و روزانه غذای خود را از بازرگانی می گرفت. اگر روزی از آن جا غذا نمی گرفت در عوض مثنی آرد بو داده دریافت می کرد. پس آرد بوداده را به خانه خویش برده در کوزه ای جای می داد و آن را ذخیره می نمود. پس از زمانی کوزه پر از آرد شد و آن را به رختکن آویخت. روزی که به زیر رختکن در آسوده و به خواب رفته بود، ناگهان بیدار شد و با خود اندیشید: «بهای گندم این روزها بسیار گران شده است تا چه رسد به آرد بو داده، پس ذخیره های من حداقل بیست روپیه ارزش دارد، اگر آن را به فروش رسانم می توانم به آسانی ده بز ماده هریک به بهای دو روپیه تهیه کنم. پس از ششماه بزهای ماده بزایند و زاده ها نیز هم چنان کنند. در پایان پنج سال دارای چهارصد بز خواهم شد و گفته اند به جای چهارصد بز می توان گاو جوان شیرده و آراسته به دست آورد و آن گاه همه بزها را به یکصد گاو بدل خواهم کرد. سپس گاوها گوساله های نری پدید خواهند آورد و من به کمک گاوهای نر سرگرم

۱. ایندوشیکهر (۱۳۴۱) پنجانتترادانشگاه تهران، صص ۱۸۳-۱۸۶. این ترجمه بر اساس متن ویراسته ایجرتن (Edgertan) تهیه شده است. به نظر می رسد ترجمه دقیق و مطابق متن نیست و بیشتر بر برداشت مترجم از متن متکی است. امابه هر حال، اصول و پایه های داستان در ترجمه حفظ شده است.

کشت و زرع شده و گندمهای بسیاری فراهم خواهد کرد و از فروش آن دارای زر فراوان خواهد گشت و نیز از بهای آن کاخ زیبایی از آجر پخته بسازم که با دیوارهای بلندی محصور شده باشد و آن گاه برهمن بانفوذی، چون موقعیت عالی و خدمتگزاران بی شمار و شکوه و جلال زندگیم را ببیند، دختر زیبایش را به زنیم خواهد داد. پس از زمانی دختر، پسری خواهد آورد که دور از گزند روز، سالیان دراز خواهد زیست و نگاهدار خانواده و ثروت سرشارم خواهد بود. پس از انجام مراسم تولد نام «سوم شرما»^۱ براو خواهم گذاشت، زمانی که کودک توانائی راه رفتن به دست آرد، همسرم به علت خانه داری و نگاهداری گاوها هنگام بازگشت از کشتزار نخواهد توانست از کودک چنانکه باید و شاید نگاهداری کند و من با دلی آکنده از مهر پدری از جای برخاسته و همسرم را با چوب خواهم زد، سپس غرق در گرداب اندیشه های خویش، چوب را چرخانیده و کوزه را درهم بشکست و آرد به سرو رویش فرو ریخت و او را سفید نمود بدین ترتیب رؤیای او درهم ریخت و خود را پریشان حال دید و مورد ریشخند همسایگان قرار گرفت.

حکایت پدر سوم شرما^۱

کسی که در فکر و خیال چیزی شود که هنوز وجود نگرفته و شدن آن از محالات باشد با او مقید شده بیفتند مانند پدر شرما. یاربهرمن پرسید که این قصه چگونه بوده است؟

برهمن گفت: در شهری برهمنی بود کربن، یعنی حریص نام و از تلقانهایی که به گدائی می رسانید آن چه از خوردن او باقی می ماند جمع می نمود تا آن که کوزه ای از آن پرشد، و آن را بامیخی که در دیوار خانه خود زده بود آویخت شبی چهارپائی خود را

۱. خالقداعباسی (۱۹۷۳)، پنجاکیانه، به کوشش تارا چند و سیدامیرحسن عابدی. هند: دانشگاه اسلامی علیگر، صص ۳۰۹-۳۱۰.

در زیر آن کوزه انداخته تکیه نمود و در آن کوزه نگاه کرده با خود اندیشید که وقتی که غله گران شود، از این کوزه تلقان مبلغی حاصل کرده، یک جفت بز ماده خواهم خرید و چون در هر شش ماهی آن بز خواهد زایید بز بسیار پیدا شده، رمه خواهد شد، از آن مبلغی به هم رسیده گاوی چند می خرم و از آنها نتاج بسیار حاصل آمده و سیله خریدن گاو میشان خواهد شد. و از بسیاری گاو میشان فراغ به هم رسانیده کره ها خواهم گرفت تا آن که اسپان خوب بسیار جمع خواهد شد و از فروختن آنها زربسیار به دست خواهد در آمد و چون در آمد خانه ای به صفای برای خود می سازم و این واسطه کدخدائی شده شخصی خود دختر به من خواهد داد و از وی پسری متولد شده نام او « سوم شرما » خواهم کرد و چون پسر به زانو راه < رود > و من نزدیک اسپان نشسته به مطالعه کتاب مشغول باشم و آن طفل به اسپان قریب شود من از خوف لگد انداختن اسپان بانگ بر مادرش خواهم زد که این طفل را بگیر و چون او به جهت مشغولی کار و بارخانه گوش به سخن من نکند بضرورت این چنین لگدی بروی خواهم تاخت؛ برهنم که مستغرق آن حال بود به همین گفتن بی اختیار لگدی بر هوا زد و پایش بر کوزه تلقان رسید. کوزه بشکست و تلقان بر برهنم ریخته تمام بدنش سفید گشت. برهنم چون این حکایت تمام کرد با یار خود گفت: من از این جا می گویم که هر که در خیال محال شود، حال این چنین باشد و از طول امل جای خنده مردم شود.

در داستانهای بید پای^۱ تمثیل چنین است:

به روزگار راهبی بوده است و او را از مهتری روغن و انگبین اجری بودی، هر روزی چندان که قوت بودی بخوردی و آن چه بماندی در سبوثی کردی که بالای سروی آویخته بودی و نگاه داشتی تا همی روزی در خانه به ستان باز افتاده بود بر تخت خویش

۱. محمد بن عبدالله البخاری (۱۳۶۱)، داستانهای بید پای تصحیح پرویز ناتل خانلری و محمدروشن تهران: خوارزمی، ص ۲۱۳.

عصائی در دست گرفته، دیده‌ی وی بر سبوی روغن افتاد گفت: در این شهر امروز روغن وانگبین گران است و من این چه دارم اگر بفروشم کمتر چیزی به دیناری بخرند و به دیناری ده گوسپند بخرم و آن گاه آن را نیکو دارم و به زه آورم چون ده سال بگذرد چهارصد پانصد سرگوسپند کرده بفروشم و به هر چهل سرگوسپند گاوی بستانم هرچه نرگاو بود از بهر تخم نگاه دارم و هر چه ماده بود ز بهرزادن پیروم، پنج سال بر آید، مال بیفزاید غلامان و کنیزکان بخرم و سراها و ملکها بخرم زنی خوبروی بخواهم و از بهر من پسری زاید نیک بخت و بزرگ طالع نامی خوش نهم او را و خرد و دانش بیاموزمش و به ادبش بر آورم و اگر ادب نگیرد این عصا بر سروی زنم، ناگاه عصا بر سبوی افتاد بشکست و روغن انگبین به سرش فرو دوید و اندیشه‌ها همه باطل گشت و من این مثال از بهر آن یاد کردم تا در گفتار شتاب زدگی نکنی و کار نیامده پیش نگیری و به دعا و پرستش مشغول گردی و به خدای عزوجل توکل کنی^۱.

برای این که از مقایسه پنج روایت نقل شده در این گفتار، در مورد اصل داستان و تفاوت‌های آن به نتیجه‌ای روشن برسیم ناچار باید آن را به بخشهای متخلف تقسیم کرده آنها را بایکدیگر بسنجیم. به نظر می‌رسد در این داستان تمثیلی، ارکان زیر باید مقایسه

۱. متن عربی کلیله (کلیله و دمنه، الاب لویس شیخ‌الیسوعی، بیروت ۱۹۲۳ صص ۷۷-۱۷۶) و ترجمه آلمانی متن سریانی آن

(KALILA und DIMNA, Fridrich Schulthess, II, Berlin, 1911, p.83)

با روایتهای ایرانی داستان مطابقت دارد جز دو مورد زیر:

۱- نام فرزند برهن در متن عربی "مه‌فیه" یا "مافیه" و در متن سریانی Mhpnh یا مانند آن است که این هر دو، برگردان پهلوی واژه سنسکریت somaśarma هستند و می‌توانند تحریف یا تصحیف "ماه پناه" یا ترکیبی مانند آن باشند ← فتح‌الله مجتبیایی ملاحظاتی در باره اعلام کلیله و دمنه صص ۱۹۲ و نیز یادداشت شماره ۳۰۵ صص ۲۰۲ ترجمه آلمانی متن سریانی.

۲- تمثیل پایانی داستان بر اساس متن عربی چنین است:

"وانما ضربت لك هذا المثل لتنتهي عن التكلم فيما لاتدرى ما يوافق من القدر"

و در ترجمه آلمانی:

و این از آن روگفتیم که بر چیزی که موجود نیست اعتماد نشاید کرد. نخست دیوار را باید ساخت و سپس بر آن تصویر کشید.

شود: ۱- قهرمان داستان ۲- بن مایه داستان ۳- خیالهای طلایی قهرمان ۴- پایان و نتیجه داستان.

روایت کلیه	روایت داستانه‌های بیدپای	روایت سنسکریت ترجمه شده در این گفتار	روایت سنسکریت ترجمه شده عباسی	روایت سنسکریت ترجمه شده ایندوشیکهر
پارسامرد	زاهب	برهمنی به نام «سوباوکریته»	برهمنی «گرین» نام یعنی حریص	برهمن زاده دانشمند
کوزه شهد و روغنی که بازمانده خوراک اهدایی یازگانان فراهم شده	روغن وانگین فراهم شده از هدیه روزانه مهرتزی.	کوزه‌ای که یابازمانده آرد روزانه که از گدایی فراهم شده بود، پر شده	تلقنهای به گدایی فراهم شده	کوزه‌ای که با آرد بوداده پر شده بود.
فروش این کالا و خریدن بز و حاصل شدن رمه و خرید خانه و در نهایت زنی از خاندان گرفتن	فروش کالا و خریدن بز و گاوی و کوسقند و غلام و کنیز و خانه و همسری خوبی گرفتن	فروش کالا و خریدن بز، گاوی، گاومیش، مادیان خانه و گرفتن دختر برهمنی برای همسری.	فروش کالا و خریدن بز، گاوی، گاومیش، اسب و خانه گرفتن دختری به زنی	فروش کالا و خریدن بز، گاوی، کشت وزرع کردن و سپس ساختن خانه و گرفتن دختر زیبای برهمنی را به زنی
زادن پسر و نام نیکو براونهادن، و تافرمانی کردن احتمالی او و هنگام تعلیم و تادیب او باعصا و ریختن کوزه روغن بر سر و رویش	زادن پسر و نام نیکو براونهادن و تافرمانی کردن احتمالی در هنگام تعلیم و تادیب او با عصا و ریختن روغن بر روی درویش	زادن فرزند و تواناشدن او بر رفتن و دوییدن بسوی برهمن که در پشت اصطبل به کتابخوانی مشغول است و کوتاهی احتمالی مادر در نگهداری او و زدن خشم برهمن و زدن زن، و ریختن آرد و سفید برهمن.	تولد «سوما شرما» و کوتاهی احتمالی مادر در نگهداری او به سبب اشتغال به کار خانه و نگهداری گاوها و در نتیجه زدن زن با چوب و ریختن آرد و سفید شدن برهمن	تولد «سوما شرما» و کوتاهی احتمالی مادر در نگهداری او به سبب اشتغال به کار خانه و نگهداری گاوها و در نتیجه زدن زن با چوب و ریختن آرد و سفید شدن برهمن

از مقایسه قسمتهای مختلف این داستان و روایت‌های پنجگانه آن به این نتیجه می‌رسیم که اساس تمثیل در همه آنها یکی است: پارسایی خیالباف با اندیشه‌های دور و دراز به خواستی برآورده نشدنی می‌اندیشد و در رؤیاهای طلایی فرو می‌رود، ناگاه ضربه واقعیت او را از خیالبافیهای دور و دراز باز می‌دارد. از این همانندی کلی که بگذریم با یک نگاه گذرا به بخشهای چهارگانه، همانندی بسیار نزدیک روایت کلیه و داستانه‌های بید پای را از یک سو، و روایت ترجمه شده از سنسکریت اساس این گفتار است با ترجمه عباسی در می‌یابیم. متنی که ایندوشیکهر از سنسکریت ترجمه کرده ظاهراً بر اصلی مبتنی است که با چهار مورد دیگر تفاوت‌هایی داشته، اما در نهایت به صورتهای

هندی نزدیکتر است تا ایرانی^۱.

آنچه در این روایتها به چشم می‌خورد رنگ‌گیری داستان از اوضاع اجتماعی، اعتقادات، برداشتها و جهانبینی دو جامعه هندی و ایرانی است. قهرمان داستان در روایات هندی برهنه است و در روایات فارسی پارسا مرد یا راهب و این هر دو نماینده محیط آموزشی و فکری دو جامعه است: در روایات هندی کوزه با آرد‌گدایی پر می‌شود و در روایات ایرانی با شهد و روغن هدیه بازرگان و یا مهتر و در همه روایتها بر تشکیل گله‌گوسفند و ساختن خانه و گرفتن زنی از خاندان بزرگ تکیه می‌شود. در بخش چهارم داستان، یکی از ویژگیهای اساسی جهانبینی ایرانی و هندی را می‌توان دید: در دو روایت ایرانی بر آموزش فرزند و نام نیکو بر او نهادن و آموزش و پرورش او و در نهایت تأدیب او در صورت نافرمانی تکیه شده است، اما روایتهای هندی بر زدن و تأدیب زن

۱. این مقایسه نظر Penzer را در the ocean of story v.V تأیید می‌کند:

که می‌گوید: ایجرتن گمان می‌کند که از پنجه تنتره اصلی چهار روایت وجود داشته است:

۱- پنجه تنتره شمال غربی که ماخذ Gunadh ya, Br̥hat katha و... است.

۲- پنجه تنتره کیانیکا که ماخذ tantra Khyanika, Purnabhadra و Panca Khyanika است.

۳- پنجه تنتره جنوبی که پنجه تنتره نهالی و هیتوپدیشای و نارانیای بنگالی است.

۴- پنجه تنتره ای که ماخذ ترجمه پهلوی بوده است و سپس از روی این ترجمه صورتهای سریانی و فارسی تهیه شده است. ظاهراً اعتقاد به وجود این شاخه از آنجا منشأ گرفته است که ترجمه های پهلوی سریانی و فارسی با هیچیک از سه شاخه بالا مرتبط نیست و باید از روایت مستقل دیگری گرفته شده باشد. بر این اساس، ترجمه عباسی می‌تواند از پورن بدر purnabhadra که اساس متن هرتل نیز بوده است (ترجمه ای که در این گفتار تجزیه و تحلیل شده است) نوشته شده باشد.

و آنچه ایندو شیکهر به عبارت فارسی در آورده است، بر مبنای متن ایجرتن است که در نهایت به متن پورن بدر بر می‌گردد. پس سه ترجمه عباسی، هرتل و ایندو شیکهر به شاخه دوم از چهار شاخه بالا باز می‌گردند و روایت بید پای و کلیله به شاخه چهارم.

نیز - پنجاکیانه (مقدمه) صص یازده - سی و پنج، یادداشت ۱۱ و پنججائتترا صص ۱-۱۵ یادداشت ۱۰، در برابر این نظر گمان دیگری نیز وجود دارد (فتح الله مجتبیایی (۱۳۶۳)، «ملاحظاتی در باره اعلام کلیله و دمنه»، مجله زبان شناسی (۱)، ش ۲ و صص ۳۳-۶۳) که بر اساس آن احتمال داده شده است که متن اصلی، که برزویه طبیب آن را به زبان پهلوی برگرانیده، به زبان سنسکریت نبوده بلکه به زبان ییاشچی، یکی از زبانهای رایج در شمال غربی هند، بوده است، یعنی زبانی که ساکنان دامنه های جنوبی جبال هندوکش بدان سخن می‌گفته اند.

تکیه دارد. و این تفاوت اخیر نشان می‌دهند که این مقوله یا از روایتی از پنجه تتره منشأ می‌گیرد که ماخذ مترجم پهلوی بوده، یا تغییری است که مترجم پهلوی یا نصرالله منشی در متن داده است. از روایت اصلی سنسکریت نشانه‌ای در دست نداریم و ترجمه‌هایی که مستقیماً از ترجمه پهلوی مایه گرفته‌اند نیز این داستان را نیآورده‌اند که بر اساس آن بتوان به طور قطع اظهار نظر کرد؛ اما با شناختی که از جامعه ایرانی دوره ساسانی داریم و با توجه به پندارهای دینی زردشتی می‌دانیم که نام نیکو بر فرزند نهادن و کوشش در آموزش و پرورش او و مجازاتش در صورت نافرمانی از دیر باز، مورد نظر بوده است^۱ و بنابراین می‌توان این تغییر را در متن سنسکریت از مترجم پهلوی دانست که تأدیب و تنبیه زن را به عنوان مادر و پیکره اصلی خاندان مغایر با اخلاق اجتماعی و دینی می‌بیند و به جای آن بر جنبه‌های مورد تأکید جامعه ایرانی که بارها بدانها سفارش شده است تأکید می‌گذارد.^۲ نکته دیگر، تفاوتی است که در آغاز داستان دیده می‌شود. در روایات فارسی کوزه با شهد یا روغن اهدایی بزرگان پر می‌شود و در روایات هندی برآرد فراهم شده از گدایی، و این نیز می‌تواند از تربیت ایرانی مایه گرفته باشد که گدایی آن هم برای مردی پارسا و یاراهب ناستوده، اما اهدای آن از سوی دیگری و ذخیره جزئی از آن سستی رایج و پسندیده است. به هر روی، مقایسه این گونه داستانها که از جامعه‌ای به جامعه دیگر انتقال یافته‌اند و بررسی تفاوت‌های آنها می‌تواند ما را به سوی دریافتهای جدیدی رهنمون باشد و گوشه‌هایی تاریک از فرهنگ گذشته ملت‌ها را روشن کند.

۱. چنانچه دانش آموز در فراگیری کوتاهی ورزد و ازین طریق آموزگار یا سالارخویش را بدنام کند شایسته کیفر است در گزیده‌های زادسپرم آمده است :
- برای چوب نزدن و برای آزارنیدن از آموزگار خود - با آن چوب دراز - بدانچه از آموزگار خویش نشنیده است، بدان <او را> بدنام نکردن - گزیده‌های زادسپرم (۱۳۶۶)، ترجمه محمدتقی راشد محصل - تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی. ص ۳۹.
۲. در روایتی که از این داستان در انوار سهیلی آمده است نیز ویژگیهای داستان بعلاوه عبارت پردازیهای منشیانه وجود دارد - کمال الدین حسین بن علی بیهقی (واعظ کاشفی) (۱۳۶۲)، انوار سهیلی یا کلیله و دمنه کاشفی از روی نسخه اولیاء سمیع، ج ۳ تهران: ایرکبیر. صص ۳۶۶ - ۳۶۷.